

MICHAEL WÖGERBAUER, PETR PÍŠA, PETR ŠÁMAL, PAVEL JANÁČEK a kol.: V obecném zájmu. Cenzura a sociální regulace literatury v moderní české kultuře 1749–2014, Praha 2015, Academia, Ústav pro českou literaturu AV ČR, 2 svazky, s. 1664, ISBN 978-80-200-2491-6

V českém prostředí literární historie a ostatní proudy historiografie vedle sebe koexistují a jejich kooperace a vzájemná recepce není úplně běžná. Časový rozsah a široký tematický záběr této publikace z ní činí nepřehlédnutelný počín, který nepochybně nezůstane bez vlivu i na historiografii, která se primárně vývojem literatury nezabývá. Cenzura byla v českém prostředí tradičně zájmem hlavně právních historiků. Metodologie právních dějin předurčovala i způsob nahlížení problematiky, před rokem 1989 ještě navíc náležitě obohacený o povinnou perspektivu cenzury jako nástroje třídního boje a perzekuce dělnického hnutí.

První ze zásadních přínosů recenzované kolektivní monografie je explicitní (a příznějme, že odvážně robustní) konceptuální rámec, který lze navíc v českém prostředí považovat stále ještě za velmi originální. Paradigmatické zakotvení knihy spočívá v přístupu v odborné literatuře označovaném jako *new censorship*, jež se zvláště v prostředí francouzské a americké literární historiografie formoval nejpozději od přelomu 60. a 70. let 20. století. Pro českou historiografii jde přitom stále ještě o nepřilíš zažitou perspektivu.

Editoři v obsáhlém a důkladném úvodu rozlišují dva ideálně typické způsoby konceptualizace cenzury: úzký a široký. První je charakteristický právě pro právně-historické přístupy (cenzura znamená „autoritativní pozměňování či eliminaci textů před tiskem, vykonávanou z politických důvodů státem nebo srovnatelnou mocenskou institucí“ – s. 23). Ačkoli se editoři od tohoto úzkého pojetí, redukujícího cenzuru na tzv. předběžnou (preventivní) cenzuru, distancují, jejich vymezení lze stěží akceptovat. Pro jeho demonstraci se navíc opírají o jediné dílo, které podle mého názoru ani nepředstavuje většinový názor domácí jurisdikce. Ústavní zákaz cenzury v Listině se totiž jistě nevztahuje jen na tuto předběžnou, nýbrž i následnou.¹ Jinak však mají jistě pravdu v tom, že kdyby se přidrželi

1 Srov. VÁCLAV PAVLÍČEK, JIŘÍ HŘEBEJK, *Ústava a ústavní řád České republiky*, Praha 1998, s. 183.

právě jen takto přespříliš úzkého vymezení cenzury jako preventivního zásahu, pak by z jejich vyprávění nutně vypadl i Koniáš. U širokého pojetí cenzury je naopak problémem její bezbřehost, jak kdysi trefně poznamenala Katy Heady ve své knize z roku 2009: „Podle stoupců teorie *new censorship* již samotné podřizování jazyka řádu gramatiky, rodičovská kontrola dětských promluv či sociální tlak neskákat někomu do řeči, to všechno jsou formy cenzury. Přikloníme-li se k tomuto chápání, cenzura je pak samotným předpokladem srozumitelné rozpravy.“² I vůči tomuto pojetí editoři vyjadřují skepsi, ačkoli jinak v mnohém jim je tato teorie, jak již bylo poznamenáno výše, sympatickou. Kniha ve skutečnosti osciluje mezi oběma pojetími (s. 31): „Je-li řeč o institucionalizované cenzuře, jsme na straně užšího vymezení, kde se mluví o strukturální regulaci, blížíme se vymezení nejširšímu.“

Skrze recepci Bourdieuova pojmání cenzury vstupuje do knihy foucaultovské pojetí moci, jež můžeme považovat za zásadní pro porozumění interpretačním perspektivám této knihy. Moc není brána jako atribut nějakého centra (například suverénního státu) nebo třídy (například buržoazie) a není brána jako ryze represivní v negativním významu omezení. Moc je naopak produktivní. Mechanismy moci generují různé formy vědění, čímž produkují realitu, v níž se aktéři pohybují a konají. Cenzura jako mocenský zásah má proto také takové produktivní atributy. Autoři ji proto nevykreslují jen jako vnější omezení autorské svobody, jak bývá obvyklé v tradici liberálního myšlení, nýbrž i jako praxi, jež nejednou může mít i veskrze pozitivní (či v oslabené formě lze říci produktivní) efekty. To je výmluvně ukázáno na případě Bohumila Hrabala, kde autor medailonku obhájí svou provokativní tezi, že se Hrabalovo dílo „v jistém ohledu vyvíjí také díky nutnosti přepisovat původně přímočařejší znění, a to právě s ohledem na cenzuru, čímž se jeho dílo výrazněji otevře jak literatuře, tak také čtenářům“ (s. 1281).

Za nejzásadnější přínos autorské conceptualizace lze považovat triádu ideálních typů cenzury. Za prvé hovoří o paternalistické cenzuře. Pro ni je typická výchovná intence a důsledné uplatňování předběžné cenzury. Druhý typ označují jako liberální, opírající se o metody cenzury následné. Její základ tvoří silný společenský konsenzus, vyjádřený explicitním právním předpisem vymezujícím mantinely takových zásahů: „Spíše než o plošné filtrování literární komunikace jde (...) o permanentní vytyčování hranic, v nichž se mají jednotliví aktéři v literárním poli dobrovolně či ve strachu před důsledky jejich překročení sami držet.“ (s. 49). Třetím typem je cenzura autoritativní, kombinující metody preventivní

2 KATY HEADY, *Literature and Censorship in Restoration Germany: Repression and Rhetoric*, Rochester-New York 2009, s. 2.

i následné. Zatímco paternalistická cenzura má primárně výchovný a ochranný cíl, aby méně vzdělané publikum bylo chráněno před nevhodnou produkcí, autoritativní cenzura je založena na prosazování určitého kulturního projektu, jemuž má být veškerá tvorba podřízena. Její úloha je tedy primárně transformační – přizpůsobit tvorbu i vnímání veřejnosti kanonizované formě uměleckého vyjádření. Paternalismus byl charakteristickým rysem cenzury zhruba do roku 1860. Poté jej vystřídal liberální přístup, který trval (ačkoli autoři vymezují jednotlivé fáze vágněji) patrně do roku 1938 a navrátil se opět v průběhu 90. let minulého století. Mezidobí bylo ovládáno autoritativním modelem.

Jistěže jsou takovéto ideálně typické konstrukce zranitelné jako přílišné zjednodušení. Přesto se domnívám, že autoři zaslouží ocenění za snahu o takto robustní konceptualizaci, bez níž by tato kolektivní monografie jistě ztratila část své přitažlivosti. Při pročítání obou svazků a sledování aplikace této triády jsem získal dojem, že tak jako se autoři rozhodli využít foucaultovské pojetí moci a bourdieuovské pojetí komunikačního pole, jistě by bylo obohacující více reflektovat i pojem ideologie v jeho revizionistickém a post-revizionistickém chápání, tedy nikoli jako formu falešného vědomí, nýbrž jako konstitutivní prvek chápání reality ze strany aktérů.³ Koncept ideologie je v knize podivuhodně upozaděn. Zároveň si kladu otázku, zda by se při jeho důsledné aplikaci nezačala celá tato mohutná triáda typů cenzury rozpadat. Odhaduji, že přinejmenším kontrast mezi paternalistickou a autoritativní cenzurou by se výrazně oslabil. Vždyť projekt osvícenského absolutismu stejně jako koncepce společnosti v ideologii metternichovského konzervatismu je poměrně jednoznačně formulovaným projektem sociálního uspořádání a kulturní produkce má sloužit jeho stvoření či petrifikaci. Socialistické generování „nového sovětského člověka“, v němž má kultura instrumentální funkci, je jen rozdílem v míře a nikoli v podstatě.

Žánr kolektivní monografie se zavedením bodového oceňování vědeckých výstupů v tzv. „kafemlejnku“ zažívá v posledních letech ve vědeckém životě v České republice nebyvalé žně. Často však takové kolektivní monografie stěžejí přerůstají rozměr neutříděného sborníku. Publikaci *V obecném zájmu* bych naopak vyzdvihl jako mimořádně zdařilý typ takové kolektivní monografie. Za prvé se podařilo vytvořit široký a reprezentativní kolektiv několika desítek autorů různých generací, včetně té nejmladší, doktorandské. Za druhé, což je důležitější, hlavním editorům dfla se podařilo udržet disciplínu tohoto kolektivu. Na tom jistě má zásluhu dlouholetá přípravná práce, kdy byly nejprve precizovány pří-

3 Srov. SHEILA FITZPATRICK, *Stalinism: New Directions*, London 2000, s. 7–9.

stupy, které se v díle uplatní. Dokladem této důkladné přípravné práce je užitečný *reader* teoretických a metodologických textů k dějinám cenzury, publikovaný již v roce 2012.⁴ Výmluvně se zde ukazuje, jak potřebná je u takových kolektivních monografií rozsáhlá přípravná práce a jasná konceptualizace tématu a metody. Jistěže se způsoby pojednání jednotlivých autorů v případových studiích liší, to ale není nijak na škodu a zdá se, že ani sami editoři nechtěli jít ve svém řízení až tak daleko. Za třetí, knize dali editoři také jednotnou strukturu, kterou důsledně uplatňují ve všech částech věnujících se jednotlivým periodám. I díky tomu si dílo zachovává sevřenost a divergence podání jednotlivých autorů nepůsobí nijak rušivě. Samozřejmě jen málokdo bude schopen přečíst knihu v úplnosti od začátku do konce a častěji po ní budou sahat odborníci, aby se věnovali jejím dílčím obsahům, vztahujícím se k jejich vlastnímu bádání. Jednotná a přehledná struktura knihy tuto práci významně usnadňuje. Za čtvrté, vedle výše zmíněné *new censorship* teorie a triády ideálních typů cenzury editoři knihu přihlašují i k jednoznačnému teoretickému rámci, jak říkají, třebaže spíše by bylo vhodnější hovořit o rámci gnozeologickém či epistemologickém. V domácích diskusích o postupech literárních dějin rozlišují tři konkurenční metodologické přístupy: antikonstruktivistický, umírněně a radikálně konstruktivistický. Již z výše uvedeného bude zřejmé, že nejvíce je oslovuje prostřední ze jmenovaných. K němu se také explicitně v prvním díle přihlašují (s. 57) s odvoláním na Armina Biermana a Beate Müllerovou, autory, kteří, zdá se, editory ovlivnili svými metodologickými přístupy ke studiu cenzury asi nejsilněji.

Za jistý nedostatek lze považovat naprostou absenci popisu zahraniční praxe, odhlédneme-li od příležitostných a více méně nahodilých odkazů na cizinu. Jistěže nelze žádat regulérní komparaci, která by nutně rozsah díla ještě více navýšila a patrně i přehlednost výkladu rozmělnila. Avšak alespoň v rovině stručné deskripce na základě zahraniční sekundární literatury v rozsahu spíše stránek než jejich desítek by takové stručné pojednání jistě vhodně kontextualizovalo domácí praxi. Cizina se stává předmětem jedině tím, že je do knihy inkorporována skrze rozbor domácí reflexe zahraniční praxe, jako je tomu například na několika stránkách v pojednání o meziválečném Československu (s. 716–719).

Jakub Rákosník

4 TOMÁŠ PAVLÍČEK, PETR PÍŠA, MICHAEL WÖGERBAUER (edd.), *Nebezpečná literatura? Antologie z myšlení o literární cenzuře*, Brno 2012.